

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ІВАШУК ЮРІЙ ПЕТРОВИЧ

УДК 330.161

ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ КОРУПЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ
В СУЧАСНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМАХ

Спеціальність: 08.00.01 - економічна теорія та історія економічної думки

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник

Длугопольський Олександр Володимирович

доктор економічних наук, доцент

ТЕРНОПІЛЬ - 2014

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРУПЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ ЕКОНОМІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ	11
1.1. Сутнісна характеристика та форми прояву корупції як економічного явища.....	11
1.2. Методологічні підходи до класифікації причин виникнення корупційних взаємовідносин у сучасних господарських системах.....	30
1.3. Інструментарій оцінювання масштабів корупційних практик економічних суб'єктів.....	40
Висновки до розділу 1.....	50
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ МАСШТАБІВ І НАСЛІДКІВ КОРУПЦІЇ У СУЧАСНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМАХ	54
2.1. Корупція та рейдерство як головні чинники неефективності захисту прав власності.....	54
2.2. Вплив корупції на ефективність функціонування сектору державних закупівель.....	64
2.3. Оцінка впливу корупції на соціально-економічні та політико-інституційні показники розвитку сучасних господарських систем.....	75
Висновки до розділу 2.....	100
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ МІНІМІЗАЦІЇ КОРУПЦІЙНИХ ПРАКТИК У ГОСПОДАРСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ	102
3.1. Міжнародний досвід антикорупційної політики та перспективи його застосування у вітчизняній економіці.....	102
3.2. Зростання соціального капіталу як головна передумова зниження корупції в Україні.....	140
Висновки до розділу 3.....	157
ВИСНОВКИ	160
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	164
ДОДАТКИ	197

ВСТУП

Актуальність теми. Досвід останніх десятиріч суперечливого розвитку світової економіки свідчить про те, що потужним і дедалі небезпечнішим проявом функціонування соціально-економічного механізму господарських систем є корупційна поведінка їх суб'єктів. Особливо загрозовою вона є в пострадянських країнах. За умов ще незавершеного конструювання інституцій громадянського суспільства та не досить зрілого імунітету до антикорупційної поведінки економічних суб'єктів корупція перетворилася на квінтесенцію усіх негараздів соціально-економічного розвитку останніх десятиліть, що й обумовлює виняткову актуальність обраної теми дослідження.

Явище корупційної поведінки є складним і багатоаспектним. З одного боку, соціально-економічна система цивілізованих країн ґрунтується на цілому комплексі формальних та неформальних норм і правил соціального співжиття суб'єктів (зокрема, юридичні, інституційні, законодавчі, економічні, політичні, етичні, культурологічні норми стосунків). Що ґрунтовнішими вони є, то більшою мірою кожна спільнота наближається до ідеалу громадянського суспільства. Саме з цієї причини корупційна поведінка поширеніша там, де лише формуються його основи. З другого боку, для економічних систем за умов товарно-ринкових відносин іманентною формою стосунків є їх економічний бік. Тобто окремими суб'єктами соціально-економічної системи керує те, що виокремлює приватний інтерес. З цієї позиції винятково важливе значення має політико-економічний аспект дослідження проблеми, оскільки дає змогу вийти на глибинні матеріальні основи розуміння природи корупційної поведінки.

Для розв'язання проблеми мінімізації рівня корупції в Україні необхідне формування єдиної системи заходів щодо зменшення її масштабів, основу якої мають становити економічні інструменти, спрямовані на нейтралізацію корупційних економічних інтересів, а ідеологічні засади - перетворитися на фундамент розвитку інститутів громадянського суспільства.

Ступінь розробленості проблеми. Упродовж тривалого часу корупція не розглядалась як самостійний об'єкт дослідження економічної науки, її вивчали лише в рамках аналізу тіньової економіки. Теоретичні основи дослідження тіньової економіки було закладено наприкінці ХХ століття в працях Г. Бекера, С. Бернета, Ф. Гаєка, Дж. Гелбрейта, Дж. Гершуні, Л. Ларуша, Л. Мантовані, Е. Мінгіоні, Г. Мюрдаля, Л. Туроу та ін.

Питанням боротьби з корупційним складником тіньових економічних відносин присвячено роботи Л. Вайлда, Р. Вишні, Дж. Джонса, Д. Кауфмана, Р. Клітгаарда, Ю. Латова, Ж.-Ж. Лафона, М. Левіна, В. Мілера, Ю. Нісевича, С. Роуз-Екерман, Г. Сатарова, М. Полтеровича, Р. Порта, В. Танці, М. Філпа, Дж. Хелмана, А. Шляйфера, С. Юхачова та ін. Математичні моделі корупції як системного явища розробляли Д. Акемолгу, Т. Беслі, М. Бін-Сток, К. Блісс, Т. Вердье, М. Грей, Д. Ендвіг, В. Сандхолтц, В. Уайльд, О. Ф'єлдстад, П. Чендер та ін.

Серед вітчизняних дослідників, праці яких присвячені корупції, варто згадати І. Ангелко, А. Бову, З. Варналія, В. Дементьева, О. Длугопольського, І. Мазур, І. Малого, В. Мандибуру, М. Мельника, А. Мокія, М. Флейчук, О. Фрадинського та ін.

Однак у вітчизняній науці досі відсутній належний акцент на відображенні особливостей формування корупційної поведінки як наслідуючої практики природно-раціонального очікування економічних суб'єктів за умов їх активності в конкретному соціально-економічному та культурно-інституційному середовищі. Крім того, вимагає глибокого аналізу та істотної трансформації державне регулювання протидії розвитку корупції в усіх сферах господарської діяльності, пріоритетним напрямом якого повинні стати економічні заходи, спрямовані на ліквідацію сприятливих економічних умов для її формування та розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано згідно з планами наукових досліджень Тернопільського національного економічного університету в межах держбюджетної теми «Сучасна парадигма функціонування держави добробуту в середовищі глобальних викликів», №ДР 0114U000567 (підрозділ «Зв'язок масштабів прояву корупції із рівнем соціально-економічного добробуту»), а також науково-дослідних робіт: «Економічне

зростання в Україні в контексті реалізації стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку», №ДР 0109U000036 (підрозділ «Корупційна поведінка та її вплив на національну конкурентоспроможність»); «Фундаментальні засади реалізації сучасної моделі економічної політики», №ДР 0112U008452 (підрозділ «Оцінка впливу корупції на соціально-економічні та політико-інституційні показники економічних систем: інституційний та мікроекономічний аналіз»).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є теоретико-методологічне обґрунтування економічного феномена корупційної поведінки в сучасних господарських системах, формування механізмів досягнення та збереження антикорупційного стану соціуму на основі розробки інструментарію побудови збалансованої системи економічних інтересів в контексті реалізації антикорупційних програм. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- на основі теоретико-методологічного апарату інституційної теорії виявити чинники та особливості прояву корупційної поведінки в різних типах економічних систем;
- систематизувати концептуальні теоретико-методологічні підходи інтерпретації феномена корупції в площині інституціоналізму;
- розробити класифікатор форм прояву корупційної ренти, в світлі якого уточнити типи корупційної поведінки;
- класифікувати чинники виникнення корупційних взаємовідносин у сучасних господарських системах;
- проаналізувати інструментарій оцінювання масштабу корупційних практик;
- здійснити оцінку впливу корупції на соціально-економічні та політико-інституційні показники розвитку сучасних господарських систем;
- визначити основні напрями антикорупційної політики України з урахуванням міжнародного досвіду;
- оцінити роль соціального капіталу як передумови зниження корупції в сучасних господарських системах.

Об'єктом дослідження є особливості та напрями впливу корупційної

поведінки на індикатори розвитку сучасних господарських систем.

Предметом дисертації є теоретико-методологічні підходи до політико-економічного аналізу корупційної поведінки в сучасних господарських системах.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційної роботи стали сукупність принципів і прийомів наукового дослідження, загальнонаукових (історичного, систематизації, групування та узагальнення, формалізації) і спеціальних (системно-структурного та компаративного аналізу, графічного, економіко-статистичного) методів, використання яких зумовлене поставленою метою і завданням дослідження.

У процесі наукового дослідження застосовано системний метод наукового пізнання, згідно з яким усі явища і процеси аналізуються у взаємозв'язку, взаємозалежності та розвитку. У роботі використано такі методи: аналізу і синтезу - для характеристики методологічних аспектів дослідження корупційної поведінки в сучасних господарських системах; системно-функціональний - для розкриття сутнісних ознак та складників феномена корупції; логічного узагальнення та екстраполяції - для виявлення особливостей генезису корупції в господарських системах; наукової абстракції - для обґрунтування необхідності мінімізації рівня корупції в контексті розвитку демократії; економіко-статистичний та графічний - для виконання аналітичних розрахунків та виявлення векторів впливу корупції на індикатори розвитку господарських систем; компаративного аналізу - для зіставлення ступеня поширення корупційних практик у розвинених країнах та країнах, що розвиваються.

Інформаційно-нормативну базу дисертаційної роботи становлять наукові праці зарубіжних та вітчизняних учених-економістів, присвячені корупційній поведінці та антикорупційній політиці, аналітичні розробки міжнародних організацій, законодавчі та інші нормативні акти України, результати соціологічних опитувань, електронні ресурси мережі Інтернет (матеріали Світового банку, ООН, МВФ, Європейської комісії, міжнародних антикорупційних організацій).

Наукова новизна одержаних результатів роботи полягає у концептуальному

розв'язанні на теоретико-методологічному рівні проблеми обґрунтування соціально-економічного та культурно-інституційного феномена корупційної поведінки та розроблення комплексу аналітичного інструментарію щодо мінімізації негативного впливу корупції на індикатори розвитку господарських систем. Нові наукові положення, отримані особисто автором, що виносяться на захист, полягають у такому:

вперше:

- запропоновано концепцію сутності та причин зародження корупційної поведінки, яка враховує, крім фінансово-економічних та політико-правових чинників, культурно-інституційні ознаки господарських систем, що дає змогу показати роль неформальних норм, зокрема корупції, в неусталених господарських системах у процесах суспільного обміну (на прикладі України), де законодавча, регулятивна та інституційна бази, призначені для обмеження дискреційних аспектів, є слабшими, ніж у розвинених країнах;

удосконалено:

- класифікацію форм вияву корупційної ренти (зловживання державною владою, схема квіпрокво, кар'єрна протекція), що дало змогу уточнити форми корупційної поведінки (хабар, відкат, підкуп, здирництво, непотизм, фаворитизм);

- інструментарій оцінювання масштабів корупційних практик, серед яких виокремлено: економіко-математичний аналіз, метод експертних опитувань, аналіз публікацій ЗМІ із обґрунтуванням необхідності комплексного використання усіх методів оцінювання, що сприяє об'єктивності висновків щодо масштабу проявів корупції в господарських системах;

- відбір найбільш ефективних антикорупційних програм із співвідношенням їх з індикаторами-цілями, поліпшення значення яких свідчитиме про поступ у створенні сприятливих умов щодо мінімізації корупційних практик в процесі формування моделі збалансованого соціально-економічного розвитку країни;

дістали подальшого розвитку:

- концептуальні теоретико-методологічні підходи щодо інтерпретації корупції як економічного явища крізь призму інституційного підходу;

- аналіз впливу корупції на сектор державних закупівель, а також на ступінь захисту прав власності. Зокрема, перевірено гіпотезу про щільний зв'язок між рівнем корупції та ступенем захисту прав власності із обґрунтуванням поширення «чорного» рейдерства як механізму захоплення прав власності через тотальну корумпованість господарської системи;

- обґрунтування важливості зростання якості соціального капіталу як невід'ємної передумови зниження корупції в сучасних господарських системах. Відзначено, що довіра, активність, взаємодопомога, підтримка основ демократії сприяють зниженню рівня корупційної активності в господарських системах.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретико-методологічні положення, висновки і рекомендації, сформульовані в дисертації, можуть бути використані під час реалізації антикорупційної політики України та слугувати науковою основою розроблення заходів щодо підвищення ефективності розвитку інститутів влади та громадянського суспільства. Основні теоретичні та методичні положення дисертації використано: Головним фінансовим управлінням Тернопільської обласної державної адміністрації (довідка від 22.03.2013 №5-01/61-512); Управлінням обліку та контролю за використанням комунального майна Тернопільської міської ради (довідка від 02.02.2014 №97/9-у); Департаментом агропромислового розвитку Тернопільської обласної державної адміністрації (довідка від 28.01.2015 №02-138/2.2).

Теоретичні положення та висновки дисертації застосовуються в навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету під час викладання дисциплін «Економічна теорія» та «Економікс» (акт від 09.11.2012 №126-03/3294), а також «Макроекономіка» та «Поведінкова та експериментальна економіка» (акт від 26.09.2014 №126-06/2547).

Особистий внесок здобувана. Дисертація є завершеним науковим дослідженням і містить вирішення важливого наукового завдання, яке полягає у розробленні теоретико-методологічних засад і практичній реалізації шляхів та способів мінімізації рівня корупції у сучасних господарських системах (на прикладі України). Наукові положення, висновки та рекомендації, що виносяться на захист,

одержані автором самостійно. Обсяг особистого внеску в працях, опублікованих у співавторстві, наведено окремо у переліку опублікованих праць. Практичне впровадження результатів здійснено на основі особистих наукових ідей і розробок.

Апробація результатів дисертації. Матеріали дослідження апробовані в методичних розробках, рекомендаціях і пропозиціях, викладені в монографіях, статтях та впроваджені у навчальний процес. Основні теоретичні й практичні положення роботи доповідалися й обговорювалися на численних міжнародних та вітчизняних конференціях, семінарах, круглих столах, зокрема: «Проблеми моніторингу та забезпечення економічної безпеки держави» (Тернопіль - Шешори, 26-28.10.2007); «Інноваційні процеси економічного і соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід» (Тернопіль, 27-28.03.2008); «Теорія і практика економіки та підприємництва» (Алушта, 19-21.05.2011); «Стратегія економічного розвитку країн в умовах глобалізації» (Дніпропетровськ, 17-18.02.2012); «Об'єктивна оцінка конкурентоспроможності економічних систем: моделювання, прогнозування, прийняття рішень» (Київ, 02-03.03.2012); «Стратегічні напрями розвитку національної економіки у посткризовий період» (Львів, 02-03.04.2012); «Ефективність ринків: макро-, мікро- та інституціональні виміри» (Тернопіль, 03.04.2012); «Перспективи розвитку фінансової системи України» (Тернопіль, 19-20.04.2012); «Політика і суспільні науки в добу глобалізації» (Харків, 03-04.09.2012); «Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст.» (Київ, 15-16.11.2012); «Science progress in European countries: new concepts and modern solutions» (Stuttgart, Germany, 28.03.2013); «Актуальні проблеми забезпечення фінансово-економічної безпеки України» (Тернопіль, 18-20.04.2013); «Особливості модернізації фінансово-економічної системи» (Київ, 06-07.03.2014); «Національні моделі економічних систем: формування, управління, трансформації» (Херсон, 10-11.10.2014).

Публікації. За результатами наукового дослідження автором опубліковано 22 наукові праці, у т. ч.: 3 монографії у співавторстві (особистий внесок - 0,84 друк, арк.), 7 статей у наукових фахових виданнях (у т. ч. 4 одноосібних загальним обсягом 3,05 друк, арк.), 7 публікацій за матеріалами всеукраїнських і міжнародних

науково-практичних конференцій (у т. ч. 6 одноосібних загальним обсягом 0,8 друк, арк.), 4 публікації у зарубіжних та інших виданнях, що індексуються наукометричними базами даних (загальним обсягом 0,95 друк, арк.), 3 параграфи у навчально-методичному посібнику обсягом 0,68 друк. арк. У загальному обсязі наукових праць за темою дисертації - 7,93 друк, арк., особисто авторів належить 6,33 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, восьми параграфів, висновків, додатків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи - 227 сторінок, з них 163 сторінок основного тексту. Робота містить 41 рисунок, 14 таблиць та 9 додатків. Список використаних джерел налічує 311 найменувань.